

ՀԸՅ ՆԿԱՐԱՂՆԵՐ

ԽԱԶԱՏՈՒՐ ԽԻԶԱՆՑԻ

(1400 ? — 1460 ?)

Տաղանդաւոր նկարիչ մը՝ ինքնուրոյն եւ տպաւորիչ ոճով։ Մնած է ԺԵ. Դարու սկիզբը հաւանաբար։ Իր առաջին գործը կը կրէ 1434 թուականը, իսկ վերջինը՝ 1455. երկուքին միջեւ կայ 20 տարիներու բացուածիւն մը, որու ընթացքին ենթադրելի է որ պարապ նստած չէր այս բարձրարուեստ նկարիչը։ Իր կ'անքը մինչեւ ո՛ր թուականը երկարեցաւ ծանօթ չէ։ Ուստի տուր քահանայի յայտնի երկու գործերն են հետեւեալները։

1. — Աւետարան, 1454ին գազափարուած, Գամաղիէի Վանքին մէջ, Վարդանայ ուղի գրիչ Յոհանէս վարդապետի ձեռքով։ Մաղկող՝ Ուստուր։ Ստացող՝ Կարապետ քահանայ՝ որդի Քաճոյի։ Կը պարունակէ ստացողին եւ ծաղկողին նկարները. — Ձեռ. Ս. Ե., թիւ 27ճ4։

2. — Աւետարան, 1455ին գրուած Գամաղիէի վանքին մէջ, նոյն Յոհանէս վարդապետի ձեռքով, եւ ծաղկուած Ուստուր քահանայի կողմէ։ Ստացող՝ Փիլիպպոս քահանայ՝ որդի Ղազարի։ Կը պարունակէ ստացողին նկարը. — Ձեռ. Walter's Art Galleryի, թիւ 543։

Նկարի մասին բարձր գնահատանք ունի Լ. Ս. Խաչիկեան. «Ուստուրի մանրակարները բացառիկ արժէք են ներկայացնում հայ միջնադարեան մանրանկարչութեան պատմութեան համար, որպէս Վասպուրականի դպրոցի զարգացման ամենաբարձր աստիճանը ներկայացնող ստեղծագործութիւններ» (Յիշտ ԺԵ. Դարի, Գ. Մասի, էջ 379, ձեթ. 3)։

Մաղկողը իր յեշտասկարանին մէջ արձանագրած է. «Ես անպիտանս եւ ախմարս յամենեսին, մեղուցեալ եւ տառապեալ ծաղկողս Ուստուր քահանայ, ծաղկեցի գտուր Աւետարանս բազում պանդրեւութեամբ, ոչ վասն ընչից եւ ճանճառոյ, այլ վասն սիրոյ եւ վասն միոյ Տէր ողորմայի գոր ասէք ինձ յայսմ ատենին»։

Այս Աւետարանի նկարչութիւնը կը ցուցնէ Ուրբանի դպրոցին բարձրակէտը։

ԳՐԻԳՈՐ ԱՂԹԱՄԱՐԾԻ

(1400 ? — 1465 ?)

Գրիգոր քահանայ ծնած է ԺԵ. Դարու սկիզբը հաւանաբար։ Հայրը կը կոչուէր Խաչիկ, մայրը՝ Ազիզ-Մելիք։ Կենակցին աւուան էր Քրիման-Ուստուր, որ մեռած է 1444ին։ Գրչութեան արուեստը սորված է իր եղբոր՝ հռչակաւոր քարտուղար Թումայ կրօնաւորի մօտ։ Ունէր զաւակներ, որոնցմէ Թումայի սորվեցուցած է զրչութեան արուեստը։ Ապրած եւ գործած է Աղթամարի մէջ։

Հրապարդ Յակոբեան կը գրէ 'Գրիգորի մասին. «Թիւրս ոչ մի նկարիչի՝ տարբեր ձեռագրերում գտնուող աշխատանքներն այնքան միանման չեն, որքան Գրիգորինը» (Վասպուրականի Մանրանկարչութիւնը, Ա. Կիրք, 1976, էջ 109)։

Գրիգոր քահանայի երկու տասնեակ տարիներ (1444 — 1463) տեւող զրչական եւ նկարչական աշխատանքն ծանօթ են 11 ձեռագրիւնը։ Կը ներկայացնենք ժամանակագրական կարգով։

1. — Աւետարան, 1444։ Գրիչ՝ Վարդան։ Մաղկող եւ կազմող՝ Գրիգոր քահանայ։ Ստացող՝ Մկրտիչ կրօնաւոր. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 2671։

2. — Յայսմաւուրք, 1444։ Գրիչ՝ Գրիգոր քահանայ։ Ստացող՝ Ստեփանոս քահանայ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 3Ճ66։

3. — Մաշտոց, 1444։ Գրիչ՝ Գրիգոր քահանայ։ Ստացող՝ Գարիմ, որդի Վարդանայ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4ճ46։

4. — Աւետարան, 1449։ Գրիչ՝ Գրիգոր քահանայ։ Ստացող՝ Յովհաննէս ոսկերիչ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4928։

5. — Աւետարան, 1452. Գրիչ՝ Գրիգոր քահանայ։ Ստացող՝ Սուրթան-Մելիք. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4ճ30։

6. — Աւետարան, 1453։ Գրիչ՝ Ստեփանոս։ Նկարիչ՝ Գրիգոր քահանայ։ Ստացող՝ Ուստուր տանուտէր. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 5513։

7. — Աւետարան. 2. 1455 ? Գրիչ՝ Գրիգոր քահանայ։ Ստացող՝ Կարապետ քահանայ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4Ճ48։

8. — Ճառքնտիր, 1461։ Գրիչ՝ Գրիգոր քահանայ. Ստացող՝ Առոմ կրօնաւոր Շահ-

մելիքենց. — Նոտարք, էջ 199: Յիշտ. ԺԵ.
Դարի, Բ. Մասն, Թիւ 204:

9. — Մաշտոց, 1461: Գրիգոր՝ Գրիգոր
քահանայ եւ որդին՝ Թումայ քահանայ:
Ստացող՝ Խաչատուր Շատուանցի. — 26ռ.
Երեւանի, Թիւ 7648:

10. — Աւետարան, 1462: Գրիգոր՝ Գրի-
գոր քահանայ եւ որդին՝ Թումայ քահա-
նայ: Ստացողք՝ Սարգիս եւ Խաչատուր. —
26ռ. Երեւանի, Թիւ 7632:

11. — Մայր Մաշտոց, 1463: Գրիգոր՝
Գրիգոր քահանայ եւ որդին՝ Թումայ քա-
հանայ: Ստացող՝ Մարտիրոս. — 26ռ. Ե-
րեւանի, Թիւ 2766:

ՄԱՆՈՒՆԷԼ ՆԱՂԱՇ

(1400? — 1468?)

Մանուէլ քահանայ ծնած է ԺԵ. Դա-
րու սկիզբը հաւանաբար: Ընդհանրապէս
ապրած եւ գործած է Տփիսի մէջ: Իր
մանրանկարչական գործունէութեան ծա-
նօթ շրջանը մեծ չէ, 1452 — 1463: Այդ
թուականներու արդիւնքն ծանօթ են հինգ
ծեռագիրներ:

1. — Աւետարան, 1452, Տփիսի: Գրիգ-
Յովանէս, գաղափարած է «ի լաւ եւ յըն-
տիր արինակէ Սրցի», բարեպաշտութի
Ջիանի խնդրանքով: Նկարող՝ Մանուէլ. —
26ռ. Երեւանի, Թիւ 6606: Յիշատակա-
րանք ԺԵ. Դարի, Բ. Մասն, Թիւ 21:

2. — Աւետարան, 1455, Տփիսի. Դրած
է Յովանէս քահանայ «ի լաւ եւ յընտիր
Սրցի արինակէ», Մխիթարայ դուստր
Մարիամի փափաքով: Նկարող՝ «Մանուէլ
հանճարեղ եւ ձեռնահմուտ քահանայ». —
26ռ. Ս. Յ. Թիւ 3431: Յիշտ. ԺԵ. Դարի,
Գ. Մասն, Թիւ 573:

3. — Ճաշոց, 1458, Հախրատ: Գրիգ-
Յովանէս, որ յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ.
«զի ձեր եմ եւ ծանրացեալ, աչքս ի լուսոյ
է պակասել եւ դողդոջ մատունս ի գրելոյ»:
Նկարող՝ Մանուէլ: Ստացող՝ Խանազիզ
վարդապետ. — 26ռ. Երեւանի, Թիւ 6260:
Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Բ. Մասն, Թիւ 132:

4. — Աւետարան, 1459, Կիկէթ. Գրիգ-
իւ ստացող՝ Գրիգոր Անգեղակոթեցի: Նկա-
րող՝ Նաղաշ Մանուէլ: Կազմող՝ Բոնհաւշ.
26ռ. Երեւանի, Թիւ 7986: Յիշտ. ԺԵ.
Դարի, Բ. Մասն, Թիւ 156:

5. — Աւետարան, 1463, Տփիսի: Գրիգ-
Մկրտիչ քահանայ: Նկարող՝ Մանուէլ Նա-
ղաշ: Ստացող՝ Ամիր, որդի Հասանի. —
Յուցակ 26ռագրաց Նոր Զուղայի, Բ. Հա-
տոր, էջ 222:

ՄԿՐՏԻՉ ՆԱՂԱՇ

(1400? — 1469?)

Մկրտիչ եպիսկոպոս ծնած է Բաղէշ
նահանգի Պոռ գիւղը, ԺԵ. Դարու սկիզբը
հաւանաբար: Հայրը քահանայ էր՝ Սաքիւ
անունով. մայրը կը կոչուէր Հռիւս Խա-
թուն: Մկրտիչ շատ ուշիմ պատանի մըն
էր, եւ արագօրէն յառաջացաւ ուսման
ասպարէզին մէջ: Սժտուած էր գրելու եւ
նկարելու ծիրերով: Վահկացի Կոստանդին
Կաթողիկոս զինքը եպիսկոպոս կը ձեռնա-
դրէ 1430ին, եւ կը կարգուի Ամիրի առաջ-
նորդ: Մկրտիչ կը սիրուի թէ՛ հայերէն եւ
թէ՛ օտարներէն:

Մկրտիչ Նաղաշի նկարագրաւորած ձեռա-
գիրներէն յայտնի են մէկ Աստուածաշունչ
եւ մէկ Ժամագիրք, որոնք կ'արդարացնեն
իր մակդիրը՝ նկարող:

1. — Աստուածաշունչ, օրինակուած
Կարապետ զրի ձեռքով, 1418 — 1422 թուա-
կաններուն, Խաթի մէջ, Սահմադինի որդի
Յովհաննէս Վարդապետի խնդրանքով:
Մկրտիչ եպիսկոպոս ծաղկած է Ամիրի
առաջնորդ դառնալէն (1430) ետքը: Յիշա-
տակարանին մէջ կ'ըսէ. «զի խոնջաբիրտն
աշխատանաւք վաստակեցայ ի նկարել
տառքս». — 26ռ. Վենետիկի, Թիւ 10:

2. — Ժամագիրք, 1452ին օրինակուած
Մեծոփայ Վանքին մէջ, Թովմա վարդա-
պետի աշակերտներէն Մկրտիչ վարդապե-
տի, Յովհաննէսի եւ Զաքարիայի կողմէ:
Նկարագրաւորած է Մկրտիչ Արեւիկեպոս
Ամիր: Ստացող՝ Ներսէս կրօնաւոր, որդի
Սարգսի. — 26ռ. Միւնխէնի, Թիւ 6:

Ահաւասիկ բարձր գիտատական մը
Նաղաշի մասին է. խոնդկարեանէ. «Մկրտիչ
Նաղաշ մանրանկարները, զարդաքանդակ-
ներն ու որմնանկարները աչքի են ընկնում
գոյներին ներդաշնակութեամբ, ներուժեամբ,
պատկերների կենդանութեամբ ու յուզա-
կանութեամբ եւ, առանձնապէս, արուես-
տագէտի բարձր ու գերող ճաշակով» (Հայ
Մշակոյթի Նշանաւոր Գործիչները, 1976,
Երեւան, էջ 426):

Թ Ա Դ Ե Ո Ս Ա Վ Ի Ա Մ Ե Ն Ց

(1400 ? - 1470 ?)

Թագէտս արեղայ ծնած է ԺԵ. Դարու սկիզբը հաւանաբար: Հօրը անունն էր Ավրամ: Աշակերտած է Կաֆայի մօտ գտնուող Ս. Անտոնի վանքին առաջնորդ Սարգիս վարդապետին: Տեղեակ էր յունաց լեզուին, եւ Ալէքսանոսի Վարբը համեմատած է յունարէն օրինակներու հետ:

Իր կեանքին շատ փոքր մէկ շրջանը (1428 - 1433) միայն ծանօթ է, մինչ կ'ուսանէր Ս. Անտոնի վանքին մէջ, եւ կը պարտադէր գրչութեամբ եւ մանրանկարչութեամբ: Իր գործերէն կրնանք յիշել երկու ցատ:

1. — 1428 - 1433 թուականներուն օրինակած է իմաստասիրական գրութեան համար Ժողովածու մը, իր դասառութեանց առիթով. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 1631:

2. — 1430ին գրած եւ հոխ կերպով նկարագրող է Հարանց Վարբ մը, իր վայելումին համար. — Ձեռ. Ս. Թ. Թիւ 265:

Յիշատակարանէն կ'առնենք երկու հատուած:

«Այլ յոյժ տառապանօք եւ աշխատութեամբ. քանզի զօրինակաց զլաւագոյնն ընտրելով եւ զճշմարտագոյնսն խուզելով. եւ զհամառօտսն թողեալ՝ զկատարեալ պատմութեանն հետեւելով, ժողովեցի բարդեցի օրինակք ոչ սակաւ, որչափ ձեռնհաս եղէ գտանել: Եւ եթէ ի մինն սխալ գտանիր ի գրեաց կամ օրինակաց, եւ կամ համառօտեալ զնայ իմանայի, նա՛ զիրարանչիւր օրինակքն առննթեր ընտրելով գտանէի զնոյն բան՝ ոչ վկայելով միմեանց: Այլ ի նոցանէ խնդրեալ զընտրելագոյնս եւ զհաճելին, ի նոցունց առեալ գրէի, յարմարեալ եւ կատարեալ բան. զճշգրտագոյնս շարադրելով» (Յուլիան Զեռ. Ս. Յակոբեանց, Բ. Հատոր, 1967, էջ 109):

«Իսկ ծանծրացկոտացն լսել զսա, առիթ կամելով լինել՝ եւ նոցա հաղորդիլ ընդ երջանկացն դասուց, կարդալով եւ ի միտ առնելով, զարդարեցի կենդանագիր պատկերօք եւ ծաղկօք ոսկով, զի զոնէ ի սիրոյ պայծառութեան ծաղկանց եւ պատկերաց՝ կարդալ ձեռնարկեսցեն» (նոյն, էջ 110):

Ավրամնցի զծած նկարները կը ցուցնեն հետեւեւորդ թիւն մանրանկարչութեան դասական ոճին: Ան կը ներկայանայ իրեն տաղանդաւոր եւ ստեղծագործ նկարող մը:

Ս. Յակոբեանց Ձեռագրատան մէջ կը գտնուին Ավրամնցի Հարանց Վարբէն օրինակուած նկարագրող երեք ձեռագիրներ եւս. Թիւ 23 (Թկ. 1623), Թիւ 971 (Թկ. 1623) եւ Թիւ 228 (Թկ. 1651): Այս վերջինի գրիչը ընդօրինակած է Ավրամնցի զխաւոր յիշատակարանին առաջին հինգ պարբերութիւնները, առաջին պարբերութեան մէջ անճաճօրէն ներմուծելով իր եւ ստացողին անունները:

Մ Կ Ի Ց Ի Վ Ե Ա Վ Կ Ո Ղ

(1410 ? - 1470 ?)

Մկրտիչ քահանայ ծնած է ԺԵ. Դարու սկիզբները: Հօրը անունն էր Ջաքարիա: Իր որդին Յովհաննէսը եղած է իրեն աշակերտ, եւ նմանապէս դարձած գրիչ եւ քահանայ: Մկրտիչի մանրանկարչական գործունէութիւնը տեսած է երեք տասնամեակ (1439 - 1466): Իր գործերէն կրնանք յիշել հետեւեւանները. առաջին երկուքին մէջ կա՞ծաղկողին անունը, իսկ վերջին երկուքը իրեն կը վերագրուին Հ. Յակոբեանի կողմէ:

1. — Աւետարան, 1439ին օրինակուած Բաստայ վանքին մէջ, խաչատուր արեղայի ձեռքով: Նկարագրողող՝ Մկրտիչ քահանայ: Ստացող՝ Թագէտս Երէջ, որդի Մարտիրոսի. — Ձեռ. Ձեստեր Բիւտի, Թիւ 565:

2. — Աւետարան, 1452ին օրինակուած Մոկաց Սերի Վանք, Սամուէլի որդի Վարդան գրիչ ձեռքով. Նկարիչ՝ Մկրտիչ: Ստացող՝ Թումայ. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 9841:

Հ. Յակոբեան կը գրէ. «Ուշադրութիւն են գրաւում կենդանակերպերն ու թռչնա՝ մոտիվները, որտեղ նկարիչը զրուսելու է իր ողջ հմտութիւնը» (Վասպուրականի Մանրանկարչութիւնը, Բ., էջ 106):

3. — Աւետարան, 1460ին օրինակուած Խիզանի մէջ, Մկրտիչ քահանայի որդի Յովհաննէս քահանայի ձեռքով: Նկարագրողող՝ Մկրտիչ քահանայ: Ստացող՝ Վարդան քահանայի եւ իր որդիին՝ Ամիրբէկ սարկաւազի նկարները. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 7566: Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Բ. Մասն, Թ. 187

4. — Աւետարան, 1468ին օրինակուած Գաւաղիէլի Վանքը, Ղազար կրօնաւորի ձեռքով: Մաղկող՝ Մկրտիչ: Ստացողը՝ Յովհաննէս եւ Սարգիս. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 4967:

2. Յովորեանի համաձայն, «Մկրտիչը կարող է դասուել Վասպուրականի մանրանկարչութեան լուսագոյն ներկայացուցիչների շարքը» (նոյն, էջ 108):

Ս Տ Ն Փ Ա Ն Ո Ս Ա Բ Ե Ղ Ա Յ

(14107 - 14717)

Գրիչ, նկարող եւ կազմող Ստեփանոս Արեղայ ձեռք է ժե. Դարու առաջին քառորդին սկիզբները ենթադրաբար: Մօրը անունն էր Էմին: Եղած է աշակերտակից Դանիէլ Վարդապետին, ինչպէս կը գրէ իր յիշատակարանին մէջ. «Եւ մի վարպետի աշակերտեալ էինք ի տղայութենէ հասակից եւ ի պնակիտս» (Յիշտ. ժե. Դարի, Բ. Մասն, էջ 214):

Ստեփանոսի գրչական եւ մանրանկարչական աշխատանքը տեւած է երեք տասնամեակ (1443-1471): Այդ շրջանի արդիւնքէն կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Աւետարան, 1443, Աղբոց Վանք: Գրիչ՝ Գալուստ կրօնաւոր: Նկարիչ՝ Ստեփանոս. գծած է նաեւ Կիրակոս Կաթողիկոսի պատկերը: Կազմող՝ Մխիթար Արեղայ: Ստացող՝ Մկրտիչ Արեղայ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 6342: Յիշտ. ժե. Դարի, Ա. Մասն, թիւ 626:

2. — Աւետարան, 1452, Աղբոց Վանք: Գրիչ՝ Գալուստ արեղայ: Նկարող եւ կազմող՝ Ստեփանոս արեղայ: Ստացող՝ Դաւիթ միայնակեաց. — Ձեռ. Փարիզի Նուպար-

եան Մատենադարանի, թիւ 2: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ. Մասն, թիւ 23:

3. — Շարական, 1458, Հաւուց Քառ: Գրիչ՝ Ստեփանոս կրօնաւոր: Մաղկողը՝ Գրիչը եւ Գրիգոր արեղայ: Ստացող՝ Յովհաննէս արեղայ. — Ձեռ. Ս. Յ. թիւ 1635: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ. Մասն, թիւ 134:

4. — Ճաշոց, 1459, Այրիվանք: Գրիչ՝ Մատթէոս: Նկարող ծաղկող եւ կազմող՝ Ստեփանոս: Ստացող՝ Աստուածատուր քահանայ. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 6272: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ. Մասն, թիւ 157:

Ըստ Դարեգին Սրբեպս. Յովսէփեանի «Ստեփանոս ծաղկողի արուեստը չի կարող Մատթէոսի հետ չափուել, բայց անարժէք է, յատկապէս լուսանցքի թռչունների, կինդանիների եւ սրբերի պատկերազրու-թեամբ եւ զարդերով» (Խաղբակեանք, Բ. Մասն, էջ 127):

5. — Աւետարան, 1460, Աղբոց Վանք: Գրիչ՝ Գալուստ արեղայ: Նկարող՝ Ստեփանոս արեղայ: Կազմող՝ Յովհաննէս: Ստացող՝ տէր Մանուէլ. — Ձեռ. Վիեննայի, թիւ 767: Յիշտ. ժե. Դարի, Դ. Մասն, թիւ 569:

6. — Ճաշոց, 1464, Հայոց Քառ: Գրիչ եւ նկարիչ՝ Ստեփանոս արեղայ, մայրը՝ Էմին. հայրը «որ բազում աշխատութեամբ կռկած է թուղթը՝ վախճանած է: Ստեփանոս գրած է «տկար անձամբ»: Կազմող՝ տէր Յովաննէս: Ստացող՝ Դանիէլ Վարդապետ, որից Կարապետ քահանայի եւ աշակերտակից գրչին. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 3759: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ. Մասն, թ. 258:

7. — Աւետարան, 1471, Հայոց Քառ: Գրիչ եւ նկարող՝ Ստեփանոս: Կազմող՝ Յովհաննէս. — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 215: Յիշտ. ժե. Դարի, Բ. Մասն, թիւ 356:

Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ

